

Piotr Szukalski
Instytut Socjologii
Uniwersytet Łódzki
pies@uni.lodz.pl

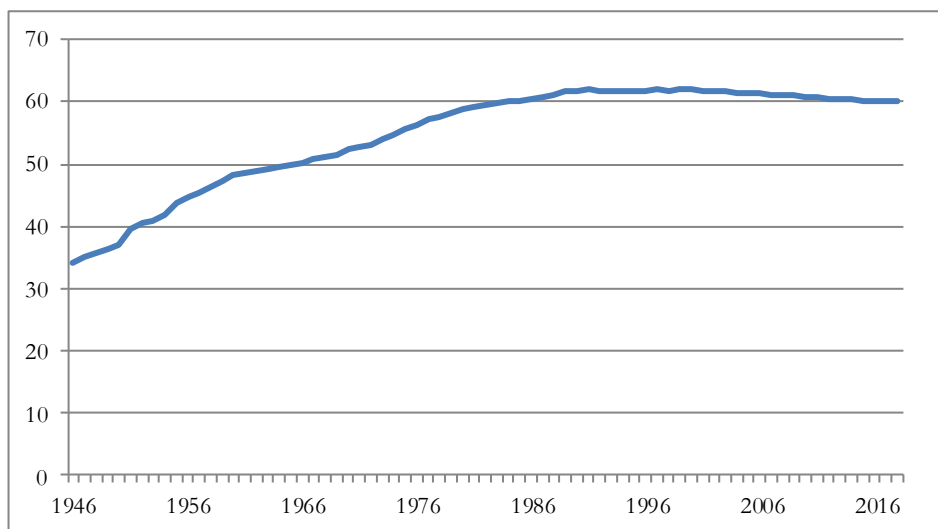

Nowe miasta w Polsce w XXI wieku

Szybki rozwój miast w Polsce w pierwszym, powojennym półwieczu, kiedy to 60% z nich zwiększyło swoją wielkość przynajmniej dwukrotnie, stał się przeszłością. Ostatnie dwie dekady to czas, gdy – mimo wzrostu liczby istniejących miast – zmniejsza się liczba ich ludności, a efekcie obniża się i tzw. współczynnik urbanizacji, czyli procentowy udział mieszkańców miast wśród ogółu ludności (rys. 1). Po osiągnięciu swego maksymalnego poziomu w 1997 r. (61,89%) współczynnik ten powoli obniża się, co prowadzi do tego, iż na koniec 2018 r. udział ludności miejskiej wynosił jedynie 60,05%. Patrząc na tempo spadku w ostatnich latach, w bieżącym roku, lub najdalej w 2020 r., osiągnięty zostanie poziom poniżej 60%.

Zachodzące zmiany są wynikiem przede wszystkim suburbanizacji [Szymańska, 2007]. Związana jest ona z rozwojem łączności i komunikacji, w efekcie czego ułatwiony jest codzienny dojazd do pracy z odległości do kilkudziesięciu kilometrów, a jednocześnie pojawiają się na masową skalę zawody wykonywane „na odległość” (e-praca) lub w zaciszu domowym. Szukając bardziej korzystnych warunków życia, zamożniejsza ludność miast osiedla się na okalających miastach terenach. W konsekwencji po przekroczeniu punktu maksymalnego wskutek suburbanizacji – oznaczającej w praktyce odpływ ludności miejskiej na obszary podmiejskie, tj. z punktu formalnego wiejskie – następuje faza dezurbanizacji, odznaczająca się spadkiem liczby i udziału ludności miejskiej. Zaznaczyć trzeba, że proces ten dotyczy miast niezależnie od ich wielkości.

Rysunek 1
Udział ludności miejskiej wśród ogółu ludności w Polsce w latach 1946-2018 (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Drugim powodem dezurbanizacji jest odpływ ludności z miast i miasteczek, które uchodzą za mało atrakcyjne miejsce do zamieszkiwania do oddalonych, ocenianych lepiej lokalizacji w kraju i poza nim. Co warto zaznaczyć, o ile w pierwszej kolejności zjawisko to dotyczyło małych, peryferyjnie zlokalizowanych miejscowości (a w rzeczywistości zaczęło się w latach 1960. na terenach peryferyjnych wsi), po upadku socjalizmu i kłopotach ekonomicznych miast budujących swą gospodarkę na tzw. monokulturze przemysłowej (tj. jednej gałęzi przemysłu) do grona ośrodków poddanych depopulacji zaczęły dołączać również miasta średnie, duże, a nawet te największe (np. spadek liczby mieszkańców Łodzi z 851 tys. w końcu 1988 r. do 685 tys. w 2018 r.) [Kantor-Pietraga, 2014; Szukalski, 2014]. Rezultatem jest zmiana struktury miast według ich wielkości (tab. 1), polegająca na stałym wzroście w ostatnich latach grupy miast najmniejszych do 20 tys. mieszkańców.

Tabela 1
Miasta w Polsce według wielkości w latach 1950-2017

Rok	Liczba miast ogółem	Liczba miast o danej liczbie mieszkańców						
		Poniżej 5000	5000-9999	10000-19999	20000-49999	50999-99999	100000-199999	200000 i więcej
1950	748	409	172	79	54	14	13	7
1960	782	333	205	123	73	22	17	9
1970	799	300	195	152	90	33	17	12
1980	804	264	185	169	111	38	22	15
1990	830	257	177	177	128	48	23	20
2000	883	294	184	183	133	48	23	18
2010	908	316	186	184	135	48	22	17
2017	923	334	179	187	134	45	23	16

Źródło: [Szymańska, 2007: 123], *Rocznik Demograficzny* 2018: 88

Zmiana ta jednak nie była spowodowana jedynie zmniejszaniem się ludności miast istniejących, ale również włączaniem do grona miast ośrodków, które pozyskały prawa miejskie. Generalnie istnieje kilka kryteriów uznania danego skupiska ludzkiego za miasto:

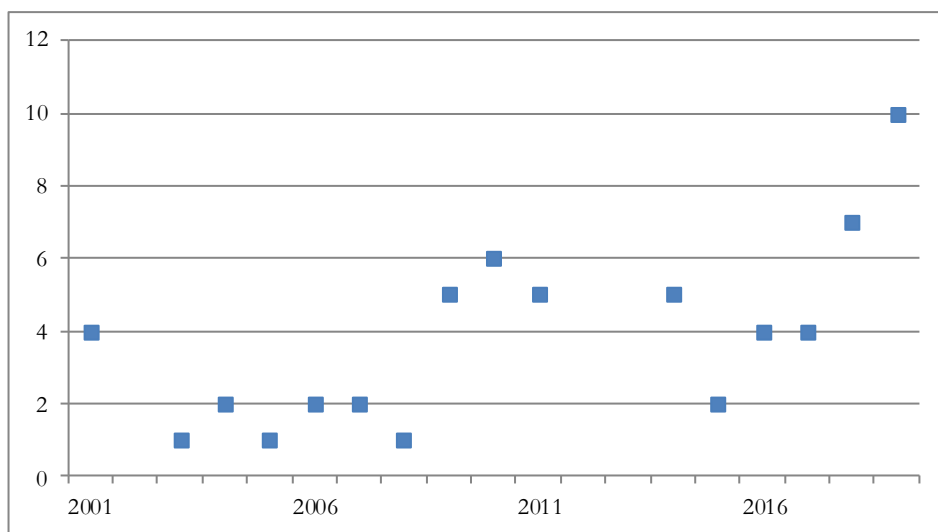
- 1) demograficzne (przekroczenie pewnej minimalnej liczby ludności);
- 2) prawne (uzyskanie praw miejskich);
- 3) ekonomiczne (większość ludności utrzymuje się ze źródeł innych niż rolnictwo, rybołówstwo, myślistwo czy zbieractwo);
- 4) funkcjonalne (posiadanie instytucji o ponadlokalnym znaczeniu, tj. obsługujących mieszkańców również i innych skupisk ludzkich – szkoła średnia, poczta, apteka).
- 5) przestrzenne (zwarta zabudowa składająca się z zabudowań wielorodzinnych)

W polskich warunkach najważniejsze jest kryterium prawne, tj. uzyskanie praw miejskich wskutek uchwały Rady Ministrów, choć realistycznie patrząc, w trakcie oceny składanego przez daną miejscowość wniosku MSWiA przypatruje się i pozostałym kryteriom.

W okresie powojennym liczba miast w Polsce dynamicznie wzrastała z 748 w 1950 r. do 940 w 2019 r. Ograniczając się jedynie do XXI w., tj. do okresu po roku 2000, stwierdzić należy, iż prawa miejskie otrzymało łącznie 60 miejscowości, spośród których jedynie 12 nie miało wcześniej epizodu bycia miastem. Dla większości zatem spośród tych ośrodków był to powrót do wyidealizowanej niejednokrotnie przeszłości, kojarzącej się mieszkańcom z czasami niezasłużenie utraconej świetności.

Choć w XXI w. prawie corocznie przybywały jakieś nowe miasta (zmian takich nie było w 2002, 2012 i 2013), to dopiero ostatnie 2 lata są okresem bardzo dynamicznego wzrostu miejscowości cieszących się z nadania (czy raczej odzyskania) praw miejskich (rys. 2).

Rysunek 2
Liczba miast, które otrzymały prawa miejskie w latach 2001-2019

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS

Uzyskiwanie praw miejskich to nie jedyne źródło administracyjnego „zasilania” populacji miast. Drugim jest bowiem włączanie do istniejących miast nowych, przyległych terenów z zamieszkującą tam ludnością. Przykładowo, w 2019 r. ludność 10 nowo zaistniałych miast liczyła łącznie 13396 mieszkańców, podczas gdy 6 zmian administracyjnych powierzchni istniejących wcześniej miast (Opoczno, Pruchnik, Kolbuszowa, Sędziszów Małopolski, Kartuzy, Gryfino) łącznie zwiększyło liczbę mieszkańców miast o 5775 osób (dotyczyło to 4 ostatnich miejscowości, w przypadku dwóch pierwszych przyłączono jedynie tereny niezamieszkane).

Już samo spojrzenie na ostatnie zmiany administracyjne, tj. na podwyższenie liczby mieszkańców miast o 13,4 tys. wskutek podniesienia rangi administracyjnej 10 miejscowości, wskazuje jednoznacznie, iż miejscowości uzyskujące prawa miejskie są to relatywnie niewielkie skupiska ludzkie. Łącznie wszystkich 60 miast powstałych po 2000 r. zamieszkałych było 1. stycznia 2019 r. przez 144,9 tys. osób (tab. 2). Bez ludności tych nowych miast współczynnik urbanizacji byłby niższy już obecnie od 60%, przyjmując wartość 59,68%.

Nowe miasta miały jak wspomniano niewielką liczebność, średnio 2415 mieszkańców. Największe z nich, Boguchwała, ma obecnie 6117 mieszkańców, najmniejsze – Opatowiec – jedynie 329. Aż 5 miast ma mniej niż 1000 mieszkańców (w tym aż 3 położone są w woj. świętokrzyskim), a jednocześnie spośród owej „sześćdziesiątki” jedynie 3 między 4 tys. a 5 tys., kolejnych 13 między 3 tys. a 4 tys. mieszkańców (zob. tab. 2).

Nierównomierne jest również rozmieszczenie geograficzne tych miejscowości (tab. 2). Zdecydowanie przeważają tereny dawnej Kongresówki (woj. świętokrzyskie, lubelskie, mazowieckie), na kolejnym miejscu są tereny dawnej Galicji (Małopolska i Podkarpacie), zaś najmniej powodów do zmiany statusu administracyjnego mają miejscowości położone na terenie dawnego zaboru pruskiego. Powiązane jest to z poziomem rozwoju tych ziem, ich uprzednią urbanizacją, jak i uwarunkowaniami historycznymi. W przypadku tego ostatniego czynnika warto wspomnieć, iż w ramach represji po powstaniu styczniowym w 1870 r. 336 miasteczek zlokalizowanych na terenie zaboru rosyjskiego utraciło prawa miejskie, co zapewne dodatkowo opóźniło ich dalszy rozwój demograficzny. Co więcej, mimo dużej liczby nowych miast w ostatnich latach, wciąż regiony o największym ich przyroście mają zdecydowanie niższy poziom urbanizacji niż średnia dla kraju, tj. 60,1% (na koniec 2018 r.: świętokrzyskie – 45,5%, małopolskie – 48,2%, lubelskie – 46,5%, podkarpackie – 41,1%).

Tabela 2

Miasta, które otrzymały prawa miejskie w latach 2001-2019, według województw
oraz liczba ich ludności w dniu 01.01.2019

Województwo	Liczba miast w 2019	Liczba miast „nowych”	Miasta „nowe” (w nawiasie liczba ludności)
Dolnośląskie	91	1	Olszyna (4359)
Kujawsko-pomorskie	52	0	-
Lubelskie	48	7	Józefów nad Wisłą (923), Lubycza Królewska (2443), Łaszczów (2154), Modliborzyce (1460), Rejowiec (2070), Siedliszcze (1412), Urzędów (1709)
Lubuskie	43	1	Otyń (1601)
Łódzkie	44	2	Rzgów (3401), Wolbórz (2337)
Małopolskie	62	8	Bobowa (3136), Koszyce (782), Nowe Brzesko (1683), Radłów (2767), Ryglice (2831), Szczucin (4173), Wojnicz (3330), Zakliczyn (1642)
Mazowieckie	88	5	Halinów (3739), Lubowidz (1697), Mrozy (3552), Sanniki (1983), Tarczyn (4129)
Opolskie	36	2	Prószów (2591), Tułowice (3998)
Podkarpackie	51	6	Boguchwała (6117), Brzostek (2742), Kołaczyce (1403), Pruchnik (3774), Przecław (1768), Zaklików (3013)
Podlaskie	40	4	Czyżew (2641), Krynki (2415), Michałowo (3047), Szepietowo (2171)
Pomorskie	42	0	-
Śląskie	71	1	Krzanowice (2158)
Świętokrzyskie	43	14	Daleszyce (2907), Koprzywnica (2488), Łągów (1587), Morawica (1695), Nowa Słupia (1361), Nowy Korczyn (955), Oleśnica (1848), Opatowiec (329), Pacanów (1117), Pierzchnica (1152), Radoszyce (3167), Stopnica (1425), Szydłów (1106), Wiślica (515)
Warmińsko-mazurskie	50	1	Wielbark (3049)
Wielkopolskie	113	4	Chocz (1777), Dobrzyca (3128), Jaraczewo (1420), Opatówek (3677)
Zachodniopomorskie	66	5	Dziwnów (2698), Gościno (2417), Mielno (2952), Stepnica (2471), Tychowo (2517)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Można zatem powiedzieć, iż nowopowstające miasta „łatają” dziury sieci miejskiej na tych terenach, gdzie miast jest najmniej i w efekcie występują największe odległości pomiędzy tymi sąsiednimi. Umożliwiają tym samym łatwiejszy dostęp ludności wsi do dóbr i usług w nich oferowanych. To ostatnie stwierdzenie jest jednak w dzisiejszych czasach niewątpliwie na wyrost. Wszak uzyskanie praw miejskich nie daje takich przywilejów, jak to miało miejsce w przeszłości – prawa do organizacji targów i jarmarków, prawa składu (udostępniania przez przejezdnych kupców części swych towarów miejscowym handlarzom), prawa do wykonywania niektórych usług i produkcji niektórych dóbr, czy prawa do samorządnego zarządzania. Sklepy i warsztaty usługowe dziś bezproblemowo mogą być lokowane w miejscowościach niezależnie od ich statusu administracyjnego. Co więcej, zakładanie takich właśnie jednostek pozarolniczej działalności gospodarczej jest najlepszą ochroną przez depopulacją obszarów wiejskich, zaś to właśnie relatywnie duże wsie, mające przynajmniej 500 mieszkańców, tj. posiadające wystarczający potencjał, aby móc rozwijać na potrzeby lokalnego rynku pozarolniczą działalność gospodarczą, najlepiej bronią się przed utratą ludności [Wesołowska, 2018].

Zatem rozwój takich właśnie niewielkich ośrodków zaspokajających lokalny popyt na te podstawowe dobra i usługi, w przypadku których nie ma ekonomicznego uzasadnienia do udostępniania ich jedynie w miejscach o dużym napływie klientów, jest najlepszym środkiem zaradczym przed depopulacją i związanymi z nią problemami. Oznacza on bowiem nie tylko lepsze zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych, ale i tworzenie miejsc pracy poza rolnictwem. Patrząc z tej perspektywy, aspiracje i te gospodarcze i te administracyjne miejscowości mających 1000 czy 2000 mieszkańców powinny być wspierane przez władze publiczne jako narzędzie zarządzania kurczącymi się regionami (tj. obszarami o zmniejszającym się potencjale gospodarczym wskutek kurczenia się i starzenia się populacji). Nadanie zaś praw miejskich takim miejscowościom traktowane być powinno jako oznaka wsparcia dla ich starań o wzmocnienie swej atrakcyjności jako miejsca zamieszkiwania.

Literatura

- Kantor-Pietraga I., 2014, *Systematyka procesu depopulacji miast na obszarze Polski od XIX do XXI wieku*, Wyd. UŚ, Katowice
- Katsarova I. (red.), 2008, *Regiony nyludniające się: nowy paradygmat demograficzny i terytorialny. Studium*, Parlament Europejski, Bruksela,
http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/pe408928_ex_/pe408928_ex_pl.pdf
- Szukalski P., 2014, *Depopulacja dużych miast w Polsce*, „Demografia i Gerontologia Społeczna. Biuletyn Informacyjny”, nr 7, <http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/handle/11089/5090>
- Szymańska D., 2007, *Urbanizacja na świecie*, PWN, Warszawa
- Wesołowska M., 2018, *Wsie zanikające w Polsce. Stan, zmiany, modele rozwoju*, Wyd. UMCS, Lublin
- Zarządzanie rozwojem miast o zmniejszającej się liczbie mieszkańców (w kontekście perspektywy finansowej 2014 – 2020), 2013, Kancelaria Senatu RP, Warszawa,
http://senat.gov.pl/gfx/senat/userfiles/_public/k8/agenda/seminaria/2013/130301/zarządzanie_rozw_mias.pdf